

עדות בשטר - שיטת הרמב"ם

ה. עדות על ממון שבשטר	א. מבוא
ו. עדי חתימה ועדים המעידים שזה כתב ידם	ב. מחלוקת רש"י והרמב"ם
ז. שטר ראייה מדרבנן	ג. ההקלה שבקבלת עדות שבשטר
ח. סיכום	ד. קיום שטרות

א. מבוא

במסגרת מאמר זה ננסה לעמוד על שיטתו הייחודית של הרמב"ם ביחס לעדות הניתנת באמצעות שטר כתוב, ולא על ידי עדותם של שני עדים, הנאמרת בעל פה. לצורך כך, נציג תחילה את הבעייתיות העומדת לכאורה ביסוד שיטתו, ולאחר מכן נבאר את שיטתו על בסיס מבט כולל על דברי הרמב"ם בהלכות עדות העוסקות בשטרות.

ב. מחלוקת רש"י והרמב"ם

במשנה במסכת כתובות לומדים אנו כי ישנן מספר עדויות אותן אדם יכול להעיד בהתבסס על הידע אותו הוא מכיר מקטנותו. העדות הראשונה המוזכרת במשנה היא עדות על כתב ידו של אדם (משנה כתובות כח, א):

ואלו נאמנין להעיד בגודלן מה שראו בקוטנן נאמן אדם לומר זה כתב ידו של אבא וזה כתב ידו של רבי וזה כתב ידו של אחי.

הגמרא מסבירה שהצורך בשלוש דוגמאות לדין זה (- אבי, רבי, אחי) בא ללמדנו שנאמנות העדות אינה נובעת מנסיבות ספציפיות (כגון, כתב ידו של אביו אותו הוא מכיר טוב, או של רבו, אשר יש לו יראה ממנו), אלא מקור הנאמנות מבואר בגמרא:

קמ"ל כיון דקיום שטרות מדרבנן, הימנוהו רבנן בדרבנן.

ההבנה הפשוטה במשפט זה מבוארת בדברי רש"י על אתר:

קיום שטרות מדרבנן - דמדאורייתא לא בעינן קיום...

כוונתו של רש"י לומר כי חכמים הגבילו את יכולותיו של השטר ודרשו קיום שלו לפני שיהיה ניתן להשתמש בו כשטר. אך, מדאורייתא, עצם העובדה שיש שטר מספיקה. כראיה לדבריו, מצטט רש"י גמרא נוספת:

... דאמר ר"ל עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בב"ד.

לפי הבנה זו, מדאורייתא - מספיקה עצם העובדה שיש שטר החתומים עליו עדים, כדי להחשיבו כעדות שנחקרה בבית דין. אלא שחכמים סייגו זאת, וקבעו רף גבוה יותר, לפיו יש צורך אף בקיומו של השטר תחילה כדי לאשררו, ורק לאחר מכן יהיה ניתן להשתמש בו כעדות שנחקרה בבית דין.

לעומת דברי רש"י, הרמב"ם מסביר שמשמעותו של קיום שטרות מדרבנן אינה שמדאורייתא אין צורך בקיום שטרות. אלא, שמדאורייתא הדרך היחידה להגדת עדות היא על ידי עדות שני עדים בעל פה. וזו לשון הרמב"ם (עדות ג, ד):

דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים שנאמר על פי שנים עדים מפיהם ולא מכתב ידן, אבל מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר אף על פי שאין העדים קיימים כדי שלא תנעול דלת בפני לוי.

הרמב"ם סובר שעצם היכולת להשתמש בשטר כדי להעיד באמצעותו היא מדברי סופרים, ומטרת התקנה היא משיקולים כלכליים, שכן אם רק עדות הנאמרת בעל פה תתקבל בבית דין - יפחתו אפשרויות ההלוואה. כדי לעודד הלוואות, נוצר מנגנון נוסף של עדות באמצעות שטר, והוא מועיל בדיני ממונות.

לולי דברי הרמב"ם, היינו מניחים באופן פשוט שגם מעמדם של שטרי עדות הוא מדאורייתא, כמו שאנו מוצאים שטרות רבים התקפים מן התורה. כאשר הרמב"ן משיג על הרמב"ם (השגות הרמב"ן לספר המצוות, שורש שני) הוא מביא לדוגמא את שטרי הקניין ושטר הגט כדי להוכיח שמעמדם של שטרות הוא מדאורייתא. אך לא כן היא שיטת הרמב"ם, השוללת את היכולת של שטר להעיד מדאורייתא.

במאמר זה, אנסה להסביר את שיטתו של הרמב"ם ביחס לעדות שבכתב בשטר באמצעות התבוננות בשיטתו לאורך שלושה פרקים מרכזיים בהלכות עדות שבספרו הי"ד החזקה: פרק ג' העוסק בעדי ממונות, פרק ו' העוסק בקיום שטרות ופרק ח' העוסק בעדות מזיכרון כתב ידו.

במהלך המאמר, נראה כיצד הרמב"ם מייצר מערכת הלכתית קוהרנטית ושלמה בדיני שטרות. לפיה עדות היא אך ורק זו הנאמרת בעל פה, בעוד שיש חיסרון בראיה המוגשת לבית הדין באמצעות שטר. בעקבות זאת, הכלל בו השתמש רש"י כדי לבסס את שיטתו, לפיו עדים שנחקרה עדותן כאילו נאמרה בבית דין - מקבל משמעות אחרת

בשיטת הרמב"ם. לקראת סיומו של המאמר, נראה כיצד הרמב"ם התמודד עם טענותיו של הרמב"ן באמצעות פסיקותיו ביחס לשטרי הקניין ושטר הגט.

ג. ההקלה שבקבלת עדות שבשטר

בשני הפרקים הראשונים בהלכות עדות הרמב"ם מגדיר את מצוות עדות ואת דיני הדרישה והחקירה הבסיסיים, ולאחר מכן בפרק ג' עובר הרמב"ם לתאר הקלות מסוימות הקיימות עבור עדותן של עדי ממונות, בשונה מעדות בדיני נפשות.

1. אין צורך בדרישה וחקירה

ההקלה הראשונה היא (עדות ג, א):

אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה, שנאמר משפט אחד יהיה לכם, אבל אמרו חכמים כדי שלא תנעול דלת בפני לויין אין עדי ממוון צריכין דרישה וחקירה.

ככלל - בכל עדות יש צורך בדרישה וחקירה, אך בדיני ממונות ישנו שיקול הגורם לנו לבחור לקבל עדים אפילו בלא דרישה וחקירה. טעמו של דבר, הוא: "כדי שלא תנעול דלת בפני לויין" - הרצון לאפשר חיי מסחר תקינים גורם לוותר על הצורך בדרישה וחקירה בדיני ממונות ובכך לאפשר קבלת עדויות נוספות.

2. עדות שבשטר

יתרה מזו, יש הקלה נוספת (שם ג, ד):

דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים שנאמר על פי שנים עדים מפיהם ולא מכתב ידן, אבל מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר אף על פי שאין העדים קיימים כדי שלא תנעול דלת בפני לויין...

באופן עקרוני דין עדות הוא אך ורק "מפיהם ולא מכתב ידן", ולכן עדים יכולים להעיד רק בבית הדין. אך חכמים הרחיבו את המישור הראייתי, ולכן גם עדות שבשטר מתקבלת. הקלה זו מבוססת על ההקלה הקודמת לפיה אין צורך בדרישות וחקירות, שהרי אם היה צורך בדרישות וחקירות - לא היה ניתן לקבל עדות בכתב, כיוון שלא ניתן לחוקרה.

הרמב"ם מדגיש כי הקלה זו מאפשרת לקבל עדות בלי עדים קיימים. כך, ההשלכה של קבלת עדות בשטר היא ששטר מהווה תחליף מוחלט לעדות כך שאין צורך בעדים. כל זאת בשביל שלא לנעול דלת בפני לויין.

3. עד שנחקרה עדותו

עוד קובע הרמב"ם, כי עד שנחקרה עדותו אינו יכול לחזור בו (שם ג, ה):
כל עד שנחקרה עדותו בבית דין בין בדיני ממונות בין בדיני נפשות אין יכול לחזור
בו...

בסופה של ההלכה, קובע הרמב"ם כלל:

כללו של דבר כל דברים שיאמר העד אחר שנחקרה עדותו שיבא מכללן ביטול
העדויות או הוספת תנאי בה אין שומעין לו.

כלומר, העד אינו יכול להוסיף דברים שהשלכה המעשית שלהם היא ביטולה של
העדויות. הרמב"ם מסביר את ההשלכה של הכלל הזה לעניין שטרות (שם ג, ו):
עדים החתומים על השטר הרי זה כמי שנחקרה עדותן בבית דין ואין יכולין לחזור
בהן, כמה דברים אמורים כשאפשר לקיים השטר שלא מפיהן כגון שהיו שם עדים
שזה כתב ידן או שהיה כתב ידן יוצא ממקום אחר.

כיוון שעצם החתימה על השטר היא כעדויות שנחקרה בבית הדין, ממילא העד החתום
על השטר אינו יכול לחזור בו.

אך, הרמב"ם מסייג את דבריו ונוקט שקביעה זו נכונה ביחס לשטרות שניתן לקיים בלי
העדים שחתמו על השטר, אבל אם ניתן לקיים את השטר רק באמצעות העדים
החתומים על השטר ואחרת השטר לא מקוים, אז - אין ברירה אלא לחזור לעדים
החתומים על השטר. ואלו דברי הרמב"ם (שם):

אבל אם אי אפשר לקיים את השטר אלא מפיהן ואמרו כתב ידינו הוא זה אבל
אנוסים היינו קטנים היינו קרובים היינו מוטעים היינו הרי אלו נאמנים ויבטל
השטר.

חשוב להעיר כי עדות זו אינה נוגדת את תוכן העדות שבשטר, אלא רק מהווה תוספת
על גבי העדות הכתובה בשטר, שהשלכתה המעשית היא ביטול היכולת להשתמש
בשטר.

מהלכות אלו עולה כי כאשר קיימת יכולת לקיים את חתימות העדים על השטר
באמצעות עדים אחרים, החיצוניים לשטר - אנו עושים זאת. ורק אם אין אפשרות
מעין זו - אנו חוזרים לעדים החתומים על השטר כדי לשמוע את עדותם.

4. עדות חרש

ביטוי לכך שגם עדות בשטר כפופה לכללי פסולי עדות הרגילים ניתן לראות בדינו של
חרש (עדות ט, יא):

החרש כשוטה שאין דעתו נכונה ואינו בן מצות, ואחד חרש מדבר ואינו שומע או שומע ואינו מדבר, אף על פי שראייתו ראייה מעולה ודעתו נכונה צריך להעיד בבית דין בפיו, או שיהיה ראוי להעיד בפיו, ויהיה ראוי לשמוע הדיינים והאיום שמאימין עליו...

כלומר, למרות שאדם רגיל יכול להעיד באמצעות שטר (- באמצעות כתב יד), גם אם אינו נמצא בבית הדין, לא ניתן להעיד באמצעות שטר אם האדם המעיד בשטר אינו יכול לשמוע את האזהרות הקיימות בעדות רגילה - למרות שעד המעיד באמצעות השטר הרי בכל מקרה אינו יכול לשמוע את האזהרות הללו.

ד. קיום שטרות

בפרק ו', הרמב"ם מסדיר את הפרוצדורות לקיום שטרות. ראשית, הוא פותח בהסבר העניין (עדות ו, א):

כבר ביארנו שקיום שטרות מדבריהם כדי שלא תנעול דלת בפני לוין.

לולי דברי הרמב"ם, היה אפשר להבין באופן פשוט שאמנם יש שטר גם אם לא מקיימים אותו, וחכמים הם שדרשו את קיומו של השטר. אך הרמב"ם קובע במפורש כי הנימוק לקיום השטרות מבוסס על הרצון שלא לנעול דלת בפני לוים.

הפניית הרמב"ם בתחילת ההלכה - 'כבר ביארנו' - מפנה את הקורא להלכה ד' בפרק ג', בה קבע הרמב"ם כי על אף שמדאורייתא עדות אמורה להיות בעל פה - הרי קיימת הרחבה מדרבנן המאפשרת לקבל גם עדות בשטר לענייני ממונות, למרות שהיא בכתב. לאור זאת, משמעות דברי הרמב"ם כאן שקיום שטרות הוא מדבריהם - אין הכוונה שהייתה אלטרנטיבה שלא לקיים את השטר ועדיין להשתמש בו, אלא שהייתה אלטרנטיבה שלא לקיים את השטר ועל בסיס זה לחתוך את הדין.

לאחר שהרמב"ם הגדיר את מעמדו של קיום שטרות, הוא כותב שישנם חמשה דרכים לקיים את השטר (שם ו, ב):

באחד מחמשה דרכים מתקיים השטר בבית דין, הדרך האחד שיהיו דיינים מכירין כתב ידי העדים שזו עדות פלוני וזו עדות פלוני, הדרך השני שיחתמו העדים בפניהם, הדרך השלישי שיבואו העדים החתומים בפניהם ויאמר כל אחד ואחד זה כתב ידי ואני עד בדבר הזה, הדרך הרביעי שאם מתו עדי השטר או שהיו במדינה אחרת יבואו עדים ויעידו על כתב ידן שהוא זה, הדרך החמישי שיהיה כתב ידן יוצא משטרות אחרים ועורכין בית דין זה הכתב לאותו הכתב שבשטרות אחרים ויהיה דומה זה לזה ויראה להם ביחד שכתב ידי אלו הוא כתב ידי אלו.

נתמקד בשלושת הדרכים האחרונות.¹ הראשונה מביניהן, שהיא הדרך השלישית ביחס לעדותם של עדים החתומים על השטר:

הדרך השלישי שיבואו העדים החתומים בפניהם ויאמר כל אחד ואחד זה כתב ידי ואני עד בדבר הזה.

היכולת של עדים החתומים על השטר לקיים את השטר תלויה בעדות כפולה: א. 'יאמר כל אחד ואחד זה כתב ידי'. ב. 'ואני עד בדבר הזה'. כלומר, נדרשת עדות שלהם המאמת את החתימה, לצידה של עדות המאשרת את תוכן העדות הכתובה בשטר.

ביחס לעדותם של עדים אחרים המקיימים את חתימתם, מנסח הרמב"ם כך:

הדרך הרביעי שאם מתו עדי השטר או שהיו במדינה אחרת יבואו עדים ויעידו על כתב ידן שהוא זה.

כלומר, רק אם עדי השטר ימותו או יהיו במדינה אחרת - יוכל בית הדין לקיים את השטר על בסיס עדים אחרים המעידים על כתב ידיהם. גם אם מדובר בתיאור שנועד להדגים דרכים אפשריות בהן עדי השטר לא יוכלו להעיד - ברור מהלכה זו שלא ניתן להשתמש בעדים המעידים על כתב ידן של העדים החתומים על השטר, אם יש יכולת לקבל את עדותם של העדים החתומים בעצמם.

לאור זאת, נצטרך לעמוד על היחס בין הלכה זו להלכה שראינו קודם לכן (ג, ו) ממנה עולה שהסדר הוא הפוך, ושככל שאפשר לקיים את השטר שלא מפיהם של העדים - יש עדיפות למסלול זה.

בנוסף, יש לשים לב לכך שהסתייגות זו נמצאת רק בדרך זו, ולא באף אחת מארבעת הדרכים האחרות. נקודה זו בולטת במיוחד לאור העובדה שהדרך החמישית דומה מאוד לדרך הרביעית:

הדרך החמישי שיהיה כתב ידן יוצא משטרות אחרים ועורכין בית דין זה הכתב לאותו הכתב שבשטרות אחרים ויהיה דומה זה לזה ויראה להם ביחד שכתב ידי אלו הוא כתב ידי אלו.

בשתי הדרכים הללו מזהים את כתב היד של העדים. הפער הוא בכך שבדרך הרביעית זיהוי כתב היד של העדים נעשה על ידי עדים אחרים, בעוד בדרך החמישית זיהוי כתב היד של העדים נעשה על ידי בית הדין המשווה את כתב ידן לשטרות אחרים.

1 שתי דרכי הקיום הראשונות לא מוזכרות בהלכות האחרות שיובאו במסגרת מאמר זה ולכן נדלג עליהן.

נדמה שקיים יתרון בזיהוי של כתב יד העדים על ידי בית הדין עצמו, באמצעות השוואה לשטרות קודמים, על פני זיהוי כתב היד של העדים על בסיס עדים אחרים. ייתכן שפער זה גורם לצמצום השימוש בדרך הרביעית רק למקרה שהעדים החתומים על השטר אינם כאן, בעוד הדרך החמישית, המבוססת אף היא על זיהוי כתב היד, מתאפשרת גם אם העדים החתומים על השטר נמצאים כאן.

ה. עדות על ממון שבשטר

לאור ההלכה בה עסקנו (ו, ב), לפיה כדי שאדם יעיד שכתב היד שבשטר שלו הוא צריך להעיד אף על תוכן העדות - ההלכה הפותחת את פרק ח' מתבקשת (ח, א):

מי שחתם על השטר ובא להעיד על כתב ידו בבית דין והכיר כתב ידו שזהו בודאי אבל אינו זוכר העדות כלל ולא ימצא בלבו זכרון כלל שזה לוח מזה לעולם, הרי זה אסור להעיד על כתב ידו שהוא זה בבית דין.

אמנם, הרמב"ם מוסיף נימוק הקובע כי יש יחס מסוים בין שני חלקי העדות:

שאינ אדם מעיד על כתב ידו שהוא זה אלא על הממון שבשטר הוא מעיד שזה חייב לזה, וכתב ידו הוא כדי להזכירו הדבר אבל אם לא נזכר לא יעיד.

הכלל היסודי של פרק ח', המנוסח כאן, קובע כי עד החתום בשטר - אינו מעיד על כתב ידו אלא עדותו היא על הממון הכתוב בשטר. נראה כי כלל זה נובע מכך שהעדות על כתב היד היא רק הדרך בה האדם מעיד על תוכן העדות הכתובה בשטר עצמו.

נזכיר כי לתפיסתו של הרמב"ם, עצם היכולת לקבל עדות הכתובה בשטר במקום עדות 'אמיתית' שהיא בעל פה - היא מדרבנן, כדי שלא לנעול דלת בפני לוויים. נראה כי נעילת הדלת מתרחשת בעיקר כאשר העדים אינם יכולים להגיע לפני בית הדין, ואכן נקודה זו מודגשת שם (ג, ד). אך כאשר העדים מגיעים לבית הדין - אינם יכולים להסתפק רק בהעדאה על כתב ידם, אלא נדרשים אף להעיד על התרחשותו של המקרה המתואר בשטר.

יתרה מכך, מהלכה זו משתמע לכאורה, כי כתב היד נועד אך ורק כדי להזכיר את הדבר ("וכתב ידו הוא כדי להזכירו הדבר"), אך לאור ההלכה הקודמת בה עסקנו (ו, ב), בה מפורש שהעד החתום על השטר מעיד על כתב ידו ועל תוכן העדות - נדמה שיותר מדויק לקרוא את המשפט הזה בצורה יותר מרוככת, לפיה כתב היד הוא בעל משמעות גם לכשעצמו, אלא שהוא אינו מספיק לבדו, בלא עדות על התוכן הכתוב בשטר, כאשר ישנם אמצעים נוספים להיעזר בהם. וכך יובן סיומה של ההלכה (ח, ג):

וקל הוא שהקלו בדיני ממונות שאע"פ ששכח הדבר מכמה שנים והכתב הוא שהזכירו הרי זה מעיד.

כלומר, היכולת להעיד אפילו על דבר שנשכח מהעד, בתנאי שהכתב הזכירו - היא הקלה נוספת בדיני ממונות. משתמע מהלכה זו שעל מנת להעיד בבית דין - יש צורך, באופן עקרוני, לזכור את העדות באופן רציף ללא הפסקה. ובכל אופן, ברור שאימות העדות שבשטר מבוסס על עדות המעידה על תוכן השטר (כלומר: על המקרה עצמו). נדמה כי זו מגמתה גם של ההלכה האחרונה בפרק (ח, ה):

אחד הכותב עדותו על השטר, או שנמצא אצלו כתוב בפנקסו בכתב ידו פלוני העיד אותי עליו ביום פלוני בכך וכך, אם זכר מעצמו או הזכירוהו אחרים ונזכר מעיד ואם לאו אסור להעיד, שאין זה דומה אלא למי שאמר לו אדם נאמן פלוני יש לו אצל פלוני כך וכך והעיד הוא שיש לזה אצל זה והוא אינו יודע מן הדבר כלום אלא מפי האחר שמע והעיד.

לאחר שבמהלך הפרק עוסק הרמב"ם בעדות הכתובה בשטר, בהלכה האחרונה הרמב"ם משווה ומדמה את השטר גם לפנקס.

בפשטות נראה, כי בעוד שהשטר הוא מכשיר מוגדר שניתן להוציא ממון באמצעותו, הרי פנקס הוא רישום עצמאי של האדם, שאינו בעל יכולת שימוש מעבר לתזכורת שלו עבור האדם, ולכן מה שמופיע בפנקס - יכול אף להיות ביטוי מהימן יותר לכך שהדבר אכן התרחש, ולכן הלכה זו נדרשת. אך עיקר החשיבות של הלכה זו לענייננו היא, שבעוד ביחס לשטר ניתן היה לומר שקיומו מנותק מתוכן העדות, ולהסביר בדרך אחרת את ההלכות הקודמות שראינו (ו, ב; ח, א), הרי שביחס לפנקס - בוודאי שעדות האדם היא על התוכן הכתוב בפנקס ולא על כתב היד כשלעצמו, שהרי אין לראות את הפנקס כעדות כתובה. בדרך זו, הלכה זו מחזקת את הקריאה בהלכות הקודמות לפיה העדות אינה רק על קיום השטר אלא גם עדות על תוכן השטר.

נחזור להלכה הקודמת, בה כותב הרמב"ם (ח, ד):

הואיל והדבר כן, שטר שיצא לבית דין, ובאו עדיו ואמרו, כתב ידינו הוא זה, אבל מעולם לא ידענו עדות זו, ואין אנו זוכרין שזה לזה מזה או מכר לו, לא נתקיים השטר, והרי הוא כחרש, עד שיזכרו עדותן. וכל מי שאינו דן כזה לא ידע בדיני ממונות בין ימינו לשמאלו.

הדין המתואר בהלכה זו נובע באופן ישיר מההלכות הקודמות. הלשון הפותחת את ההלכה: "הואיל והדבר כן" - מוסבת על כך שהעד החתום על השטר מעיד על תוכן העדות הכתובה, ולא על עצם החתימה שבשטר. לכן, אם העדים מעידים שמדובר בכתב ידם אבל הם אינם זוכרים את תוכן העדות - לא ניתן לקבלם כעדים כיוון שעד החתום על השטר צריך להעיד על מנה שבשטר ולא על החתימה שעל השטר. בשלב זה, אין משמעות הדבר שהשטר מבוטל, אלא שהשטר באופן זמני מושהה ונחשב

כח.רס. לאור הכלל שנוסח בהלכה הקודמת, גם בהלכה הזו מפורש, שאם בעתיד הם יזכרו בתוכן השטר, הם יוכלו להעיד.

למרות זאת, ממשיך הרמב"ם וקובע:

אבל אם היה כתב ידן יוצא ממקום אחר או שהיו שם עדים שזה כתב ידן, מקיימין את השטר.

קביעה זו עולה בקנה אחד עם ההלכה לפיה אם יש אפשרות לקיים את השטר גם אם עדי החתימה נמצאים בבית הדין ומעידים, עדיף לקיים את השטר בלעדיהם (ג, ו). אולם היא לכאורה סותרת את ההלכה שאם עדי השטר קיימים בבית הדין (או אפילו חיים, ולא במדינה רחוקה) - לא ניתן להביא עדים אחרים שיקיימו על בסיס כתב ידם של העדים (ו, ב).

ניתן לומר שהסיבה לכך שמקבלים עדים אחרים היא מחמת שהעדים החתומים על השטר אינם זוכרים את המקרה, ולכן לאור ההלכה הראשונה בפרקנו (ח, א) - אינם יכולים להעיד. ממילא, הם כמו עדים החתומים על השטר שנמצאים במדינה רחוקה ואינם יכולים להעיד, וממילא הלכות אלו (ג, ו; ו, ב) עולות בקנה אחד, שהרי בשני המקרים, אין העד החתום בשטר יכול להעיד ולכן אנו מקבלים עדות אחרת.

אמנם, כדי להבין בצורה מלאה את היחס בין שלושת ההלכות, נראה כי עלינו להגיע לפתרון כללי יותר, אשר שורשו מופיע בהמשך ההלכה, בהסברו של הרמב"ם להתעלמות מהעדים החתומים, המנסים להתנער מחתימתם על השטר בטענה כי אינם זוכרים עדות זו. וכך מסביר הרמב"ם (ח, ד):

ואין משגיחין על דבריהם שאמרו אין אנו זוכרין עדות זו, שמא חזרו בהן, וזה שאמרו אין אנו זוכרין, כדי לבטל השטר, וכאילו אמרו קטנים היינו פסולי עדות היינו, שאינן נאמנין, הואיל ויתקיים השטר שלא על פיהן.

הסיבה לכך שאיננו משגיחים על דבריהם של העדים החתומים האומרים שאינם זוכרים את העדות הכתובה בשטר, היא משום שייתכן שהם חזרו בהם, ולמרות שהם זוכרים את העדות - מעדיפים לומר שאינם זוכרים כדי לבטל כך את השטר. בשל חשש זה - השטר מתקיים שלא על פיהם, ומשמעות הדבר הוא, שבאופן עקרוני אנו אמורים לקבל את עדות העדים החתומים בשטר, ורק לאור חשש מציאותי שמא חזרו בהם - איננו מקבלים אותם.

העדפה זו מדגישה שגם כאשר הבחירה בפועל היא לקיים את השטר - זו חלופה פחות טובה מאשר עדות העדים בעצמם, אלא, שמציאותית, לא נוכל לקבל את עדותם של העדים עצמם בשל החשש.

ו. עדי חתימה ועדים המעידים שזה כתב ידם

לסיכום, עד כה התבוננו בשלוש הלכות שונות:

א. אם יש יכולת לקיים את העדות החתומה בשטר על בסיס עדים אחרים המעידים על כתב ידם - יש לעשות זאת. רק במקרה בו אין יכולת לקיים את העדות החתומה בשטר על בסיס עדים אחרים - אנו הולכים על פי העדים החתומים על השטר האומרים 'כתב ידינו הוא זה אבל קטנים היינו' (ג, ו).

ב. רק אם העדים החתומים על השטר מתו או נמצאים במדינת הים אפשר לקיים את חתימתם על בסיס עדים אחרים (ו, ב).

ג. אם כתב יוצא ממקום אחר - מקיימים ממקום אחר (ח, ד). ההלכה היא כמו ההלכה הראשונה שצינו כאן, והטעם לכך הוא שבאופן עקרוני עדיף לשמוע את עדותם של העדים החתומים על השטר, אך כשאין דרך להסתמך עליהם כיוון שייטכן שהם חזרו בהם מחתימתם. כלומר, הנימוק נראה כמו בהלכה השניה.

נדמה שההלכה האחרונה היא המפתח להבין את היחס שבין שתי ההלכות הראשונות. בהלכה הראשונה (ג, ו) קובע הרמב"ם כי עצם החתימה על השטר היא כעדות שנחקרה בבית דין, ומוסיף (ג, ה) שלאחר שהעדות נחקרה בבית דין - העד שהעיד אותה אינו יכול להוסיף תוכן שתוצאתו היא ביטולה של העדות. על בסיס שתי הלכות אלו מתברר, שכאשר העדים החתומים על השטר רוצים להעיד עדות שהשלכתה היא ביטול של השטר - הם מבטלים בכך עדות שנחקרה בבית דין, ולכן, אם יש אפשרות לקיימה על ידי אחרים - בית דין יעשה זאת.

כך גם בהלכה השלישית (ח, ד) מדובר בחתימה הקיימת בשטר, וממילא היא כעדות שנחקרה בבית דין, ובהלכה זו מנומק הטעם להתייחסות לחתימות על השטר כעדות שנחקרה בבית דין, על בסיס החשש 'שמא חזרו בהן'.

הרמב"ם אף מוסיף:

ומפני טעם זה מקיימין כל השטרות ואין אנו צריכין להביא עדים ולשאול אותם אם הם זוכרים עדות זו או אינם זוכרים אותה, שאפילו באו ואמרו אין אנו זוכרים אותה אין שומעין להן הואיל ואפשר לקיימו שלא מפיהן.

הרמב"ם כותב 'מפני טעם זה', כאשר לעיל ציין שני טעמים: א. החשש שמא משקרים ב. היכולת לקיים את השטר שלא מפיהם. בהלכה זו, הרמב"ם מתייחס אך ורק ליכולת לקיים את השטר שלא מפיהם כסיבה לכך שלא צריך להביא את העדים החתומים על השטר, אך לאור מה שהסברנו, כל הסיבה לכך שמקיימים את השטר שלא מפיהם היא לאור החשש שמא הם משקרים.

מעתה, החשש שמא הם משקרים אינו רק הטעם לכך שלא משגיחים על דברי אותם עדים לבטל את השטר, אלא הוא גם הטעם לקבלת העדות של אחרים המקיימים את כתב ידם, שכן חשש זה גורם לכך שנתייחס לחתימתם כאל עדות שנחקרה ולכן בית הדין לא יתייחס לעדותם (ג, ה-ו). במקום זאת, בית הדין יבדוק האם אפשר לקיים את השטר שלא מפיהם, ורק אם יתגלה שלא ניתן לקיימו על בסיס עדים אחרים, רק אז הוא יחזור אליהם כדי לשמוע את עדותם (ג, ו).

כעת, ברור ההבדל בין ההלכות. בעוד פרק ו' דן בדרכי הקיום של שטרות, וממילא עוסק בעדיפותם של עדים החתומים על השטר שבאים לקיים את שטרותיהם על פני עדים אחרים הבאים לקיים את כתב ידם של העדים החתומים על השטר. הרי ששתי ההלכות האחרות (ג, ו; ה, ד) עוסקות בעדים שחתמו על השטר שרוצים להעיד עדות שתוכנה המעשי הוא ביטולה של העדות שבשטר, ואנו מתייחסים לעדותם שבשטר כאילו נחקרה בבית דין מתוך החשש שאולי הם רוצים לחזור בהם. לכן, בית הדין לא ייתן לעדים החתומים על השטר להעיד כל עוד יש דרך אחרת לקיים את השטר, כמו כל עד אחר שנחקרה עדותו בבית הדין (ג, ה).

אמנם הראב"ד על אתר משיג על הרמב"ם (השגות הראב"ד, הלכות עדות ה, ד):

א"א ויש מי שאין מורין כן ויודעין בדינין כמותו שאם אמרו אין לנו זכרון כלל אין זו סתירה ויותר מזה שאפילו אמרו כתב ידינו הוא אבל מעולם לא היתה מלוה כי אם אמנה היתה אינן נאמנין אבל אם אמרו דומה חתימה זו לכתב ידינו אבל מזוייפת היא כי מעולם לא חתמנו בשטר זה ודאי יכולין לפוסלו.

לשיטת הראב"ד, יש להבחין בין מקרים בהם העדים החתומים על השטר אינם סותרים את חתימתם אלא רק שאינם מקיימים את השטר, לבין מקרים בהם הם סותרים את החתימה. במקרים בהם הם סותרים את החתימה, למשל באמצעות אמירה כי החתימה הזו מזויפת ומעולם לא חתמו על שטר זה - יש לפסול את השטר על סמך עדותם, ורק במקרים בהם אפשר ליישב בין חתימתם לבין אמירתם הנוכחית - נקבל את השטר.

הטעם שהרמב"ם אינו מקבל את השגת הראב"ד הוא משום שמבחינת הרמב"ם, כל תוספת עדות שמשמעותה ביטולה של העדות שנחקרה בבית דין - איננה מתקבלת (ג, ה) ונחשבת כסתירת העדות. כיוון שהחתימה על השטר היא כעדות שנחקרה בבית דין - אין עדי החתימה יכולים לגרום לכך שחתימתם תבטל, כל עוד ניתן לקיים את השטר שלא מפיהם.

חשוב להדגיש שבכל זאת יש פער מסוים בין ההתייחסות לחתימה על השטר כעדות שנחקרה בבית דין, לבין כל עדות אחרת שנחקרה בבית דין. שכן, בעוד שעדות שנחקרה בבית דין תתקבל כפי שהיא, הרי שחתימה על השטר דורשת אימות נוסף

על פי אחד מחמשת המסלולים (ו, ב). ולכן, במקרה בו לא ניתן לקיים את השטר באמצעות עדים אחרים - בית הדין יהיה מוכן לקבל את עדותם של העדים החתומים על השטר, על אף שתוצאתה היא ביטול של העדות, כנגד הכלל הבסיסי של עדות שנחקרה בבית דין (ג, ה).

פער זה נובע מכך ששטר, בסופו של דבר - הוא מכשיר פחות טוב בהשוואה לעדות קלאסית הנאמרת בבית דין, ולכן לא ניתן להשתמש בו בלי קיומו, וכאשר לא ניתן לקיימו - יכולים העדים החתומים על השטר לחזור בהם.

ז. שטר ראייה מדרבנן

הרמב"ן משיג על דברי הרמב"ם. בתחילת דבריו הוא מצטט את ההלכות בהם הרמב"ם קובע שהשימוש בשטרות הוא מדרבנן, והוא מכנה זאת: "הפסד גדול", ומוכיח את טענותיו בכמה דרכים. אלו דבריו (השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, שורש ב):

ואף על פי שמצא הרב בגמרא שאמרו חתימת העדים מן הכתוב שנ' שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים, דן בזה שהוא מדרבנן כשאר כל דברי נבואה שהוא גוזר בהן שהם דרבנן.

הרמב"ן מביא את המקור מהפסוקים לשטר קניין, ומבין שאם שטר קניין מועיל מדאורייתא - הרי שגם תוקפה של חתימת עדים היא מדאורייתא. בדעת הרמב"ם הוא סובר כי הרמב"ם מגדיר פסוקים אלו כדרבנן, מפני שהם מופיעים בספרי הנביאים, ומוגדרים כדברי קבלה. לדבריו, הרמב"ם מתבסס על אמירת חז"ל "מפיהם ולא מפי כתבם", שלכאורה מצדיק את שיטת הרמב"ם. אך הוא דוחה את הראיה הזו, וכלשון הרמב"ן:

וכבר השיבו עליו חכמי הדורות בזה תשובות גמורות אינן נעלמות מכל מבין עם תלמיד, מהן שאנו דנין בגיטין בעידי חתימה בלבד והאשה המוציאה לפנינו גט חתום מקיימין אותו בחותמו ומתירין אותה להנשא על פי עדות השטר. וזה לדברי הכל.

הרמב"ן טוען שכולם מודים שקיימת יכולת להשתמש בעדי חתימה בגט, וממילא ברור שעדות החתומה בשטר היא מדאורייתא. בנוסף, הרמב"ן דוחה ראיה אחרת עליה מסתמך הרמב"ם:

ומה שאמרו קיום שטרות דרבנן כוונתם בו הפך מדברי הרב, לומר דמן התורה בלא קיום דנין בהן.

בעוד שהרמב"ם מבין את 'קיום שטרות מדרבנן' שמשמעותו שחכמים חידשו שניתן לקיים שטרות ולחתוך דין על פיהם, הרי שהרמב"ן מבין שלשטר אמורה להיות אמינות עצמאית, ומדרבנן רק גזרו שיש לקיים את השטר על מנת להשתמש בו.

נראה שתפיסת הרמב"ם שונה מתפיסת הרמב"ן לא רק בהלכות עדות, אלא גם בדוגמאות האחרות אליהן מציין הרמב"ן, כדוגמאות המוכיחות שקבלת עדות בשטר היא מדאורייתא. בהלכות מכירה כתב הרמב"ם (הלכות מכירה א, א-ג):

המקח אינו נקנה בדברים, ואפילו העידו עליהם עדים... אבל אם נקנה המקח באחד מהדברים שהוא נקנה בהם קנה הלוקח ואינו צריכין לעדים כלל ואין אחד מהן יכול לחזור בו... ובמה יקנה המקח, הקרקעות באחד משלשה דברים, בכסף, או בשטר, או בחזקה.

לדעת הרמב"ם, המקח אינו נקנה בדברים אלא באמצעות אחד ממעשי הקניין: כסף, שטר וחזקה. וכך הוא מעשה קניין בשטר (הלכות מכירה א, ז):

כיצד בשטר, כתב לו על הנייר או על החרס או על העלה שדי נתונה לך שדי מכורה לך כיון שהגיע השטר לידו קנה, אף על פי שאין שם עדים כלל, ואף על פי שאין השטר שוה כלום.

קניין בשטר נעשה בלי עדים, וממילא, שימושו של השטר אינו במישור הראייתי אלא במישור הקנייני. לכן לא נדרש הרמב"ם להסביר ששטר המקח הוא מדרבנן כדי להבדיל בינו לבין עדות בשטר, שכן השטר של הלכות מכירה הוא כלי קנייני בעוד השטר של הלכות עדות הוא ראייה, וממילא אין ללמוד מזה לזה, וגם אם שטר קניין הוא מן התורה - אין בזה ראייה לכך שגם שטר שמטרתו להוות ראייה הוא מדאורייתא.

נראה שבאופן דומה יש להבין את הרמב"ם גם ביחס לגט אשה (הלכות גירושין א, א):

אין האשה מתגרשת אלא בכתב שיגיע לה וכתב זה הוא הנקרא גט, ועשרה דברים הן עיקר הגירושין מן התורה ואלו הן: שלא יגרש האיש אלא ברצונו, ושיגרש בכתב ולא בדבר אחר... ושיתננו לה בפני עדים, ושיתננו לה בתורת גירושין, ושיהיה הבעל או שלוחו הוא שנותנו לה, ושאר הדברים שבגט כגון הזמן וחתומת העדים וכיוצא בהן הכל מדברי סופרים.

לדעת הרמב"ם - הגט צריך להיות כתב שניתן לאשה בפני שני עדים ('עדי מסירה'), אך חתימת העדים בשטר - היא מדרבנן ולא מדאורייתא. הרמב"ם אף מקפיד² שלא לקרוא לגט שטר, אלא: "כתב... הנקרא גט". ממילא גם כאן אין זו עדות שבשטר אלא כתב, ואין ללמוד מכאן לעדות שבשטר שהיא מן התורה.

אמנם, גם הרמב"ם מכיר בצורך של 'עדי חתימה', כדבריו בהמשך ההלכות (גירושין א, טו):

תקנת חכמים היא שיהיו העדים חותמין על הגט, שמא יתן לה גט בפני שנים וימותו ונמצא הגט שבידה כחרס מחרסי אדמה שהרי אין בו עדים, לפיכך תקנו שיעידו מתוכו, ואף על פי שהעדים בתוכו נותנו לה בפני שנים בין אותן העדים החתומין עליו בין בפני שנים אחרים שעיקר הגירושין בעידי מסירה.

מדברי הרמב"ם עולה כי חכמים תיקנו חתימת עדים על הגט, מכיוון שעדי המסירה עלולים למות ואז עדי החתימה שבשטר יוכלו להעיד על השטר, וכך יוצא שלאחר תקנת חכמים - משמשת חתימת העדים גם בתור ראיה. אך כאמור, זו תקנת חכמים ולא דין תורה, בדיוק כמו בשטרות שבהלכות עדות.

אם כן, הרמב"ם סובר כי באופן כללי, שטר אינו יכול לשמש כעדות או ראיה, אך כאשר יש סיבה לתקן זאת - מרחיבים חכמים את המישור הראייתי, על מנת שהגט יעיד מתוכו ולא יהיה כחרס במקרה שהעדים ימותו.

חלק מטענתו של הרמב"ן נגד שיטת הרמב"ם הוא שאין ערעור על יכולתו של גט שיש בו רק עדי חתימה בלא עדי מסירה, אך נראה שהרמב"ם חולק על הנחה זאת, כדבריו (הלכות גירושין א, טז):

חתמו בו שנים ועבר ונתנו לה בינו לבינה או שנמצאו עידי מסירה פסולין הרי זה כשר הואיל ועדים שבו כשרין והרי הגט יוצא מתחת ידה, ויש שהורה מן הגאונים שהוא פסול.

הרמב"ם אמנם מכריע שגט כזה כשר, אך, בניגוד לשיטתו הכללית שלא להזכיר דעות חלוקות, הוא מציין שיש מן הגאונים שהורה שגט כזה פסול. הרמב"ם עצמו מקבל את עדי החתימה גם ללא עדי המסירה, אך זו לא עדות הכתובה בשטר, אלא גט. נראה כי עצם אזכור דעת הגאונים, הוא חיזוק נוסף לכך שהרמב"ם מחשיב עדות בשטר פחות מאשר עדות שבעל פה, גם אם בדיעבד היא מתקבלת.

הרי לנו, כי שני השטרות (שטר מכירה וגט) מהם הקשה הרמב"ן - מפורשים על ידי הרמב"ם באופן אחר, וממילא הם אינם מהווים קושיות על שיטתו, לפיה עדות צריכה להיות מדאורייתא דווקא מפיהם של העדים באמצעות כתבם.

ח. סיכום

לסיכום, הרמב"ם סובר כי עדות צריכה להיאמר בעל פה (עדות ג, ד). במובנה השלם, היא צריכה גם להידרש ולהיחקר (עדות ג, א). אבל, יש צורך להקל במישור הראייתי של דיני ממונות כדי שלא לנעול דלת בפני לוויים. לצורך כך, ניתן לקבל עדויות בכתב (עדות ג, ד). הקביעה שניתן לחתוך בדיני ממונות על בסיס שטרות היא אותו חידוש שחידשו חכמים כאשר הם קבעו את קיום השטרות.

אם עדי החתימה לא מקיימים את השטר בעצמם למרות שהם סמוכים לבית הדין ומשתמשים באמתלאות שונות, יש סיבה לחשוש בהם ולכן נתייחס לחתימתם כאל עדות שנחקרה בבית הדין (עדות ג, ו; ב; ח, ד).

משמעותה של עדות שנחקרה בבית דין היא שלא ניתן להוסיף אחריה ולומר דברים נוספים שתוצאתם היא ביטול של העדות שכבר נחקרה (עדות ג, ה). כך, לאחר החתימה על השטר העדים החתומים על השטר כבר נחשבים כאילו עדותם נחקרה בבית דין ולכן בית הדין יעדיף לקיים את השטר באמצעות עדים אחרים (עדות ג, ו). כאשר, אם העד לא מעיד על מנה שבשטר, הוא כאילו אינו ולכן אפשר לקיים את השטר באמצעות עדים אחרים (ו; ב; ח, א; ח, ד). רק במקרה בו לא ניתן לקיים את השטר באמצעות עדים אחרים, בית הדין יחזור לעדים החתומים על השטר וישמע את עדותם שתוצאתה היא ביטול השטר ויבטל על בסיסה את השטר (עדות ג, ו; ח, ד).

אבל, כאשר העדים החתומים על השטר רוצים לקיים את חתימתם על השטר, בית הדין יעדיף שהם יעשו זאת ולא עדים אחרים שיעידו על כתב ידם (עדות ו, ב). עדותם המקיימת את השטר אינה רק על חתימתם שבשטר אלא גם על תוכן העדות (ו; ב; ח, א; ח, ה). נדמה שעדות זו עדיפה כיוון שישנה בעייתיות בעדות בשטר משום שעדות צריכה להיות "מפיהם ולא מפי כתבם". למרות זאת, מדרבנן אפשרו אותה כדי שלא לנעול דלת בפני לווים (ג, ד), ונראה שלכן קיומו של השטר על בסיס עדות המקרבת אותה יותר לעדות רגילה, באמצעות אותם העדים החתומים על השטר שיעידו גם על תוכן העדות, צריכה לקבל עדיפות.

כנגד שיטתו של הרמב"ם לפיו שטר אמור להיפסל לאור 'מפיהם ולא מפי כתבם', טוען הרמב"ן ומתבסס על שתי ראיות לכך ששטרות פועלים מדאורייתא: שטר מקח וממכר וגיטין. לדעתו, משתמע משניהן שעדות הכתובה בשטר היא בעלת תוקף של עדות מדאורייתא.

הרמב"ם, לעומתו, רואה את שטר המכר כמעשה קניין ולא כעדות (מכירה א, א-ז). כך גם גט אינו נדרש כלל לעדים החתומים בתוכו מדאורייתא אלא רק מדברי סופרים (גירושין א, א). אמנם, תקנת חכמים היא שהגט צריך להעיד אף מתוכו באמצעות עדים החתומים (גירושין א, טו) כדי שאם עדי המסירה ימותו, תשאר הראיה באמצעות החתימות שעל השטר. אבל, מדובר בדברי סופרים ולא בדאורייתא. יתרה מזאת, על אף שהרמב"ם פוסק שגט שנחתם על ידי עדי חתימה ולא ניתן בנוכחות של עדי מסירה כשר, הוא מציין שיש גאונים שחולקים על כך וחושבים שנוכחותם של עדי המסירה בזמן נתינת הגט מעכבת (גירושין א, טז).